MÜASİR AZƏRBAYCAN və TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA "ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ"

Beynəlxalq Elmi Konfransının MATERİALLARI

BAKI-2014

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA "ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ" BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN MATERİALLARI

Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin Gənclər təşkilatlarının layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə 2014-cü ilin yanvar ayında elan olunmuş müsabiqəyə "Gənclərin Elmi Araşdırmalarına Dəstək" İctimai Birliyi tərəfindən təqdim edilmiş "Müasir Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında "erməni məsələsi" adlı layihəsi çərçivəsində nəşr olunmuşdur.

Bakı-2014

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA "ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ" BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN MATERİALLARI

HƏMSƏDRLƏR

ANAR
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri

Dos. Məmmədəli BABAŞLI
"Gənclərin Elmi Araşdırmalarına Dəstək" İctimai Birliyinin sədri

KONFRANSIN ELMİ HEYƏTİ

Fil.ü.f.d. Arif Əmrahoğlu

Prof. Akif Hüseynli
Prof. Ali Arslan
Prof. Təyyar Salamoğlu
Prof. Halil Bal
Xalq şairi Fikrət Qoca
Fil.ü.e.d. Tehran Əlişanoğlu
Fil.ü.f.d. Əziz Ələkbərli
Fil.ü.f.d. Ruslan Abdullayev

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Səbuhi Hüseynov
Adil Aminov
Dr. Vüqar Məmmədzadə
Dr. Anar Qafarov
Elvin Hüseynov
Rauf Əmənov

MÜNDƏRİCAT

ERMƏNİ XİSLƏTİ VƏ TORPAĞIN HƏQİQƏTİ
Prof. Akif HÜSEYNLİ 8

MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ "ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ" TARİXİ VƏ ÇAĞDAŞ ZAMAN KONKTEKSTLƏRİNDƏ
Prof. Təyyar SALAMOĞLU 20

ETKİN DEVLETLERİN "ERMENİ MESELESİ"NDEKİ ROLLERİ
Prof. Dr. Ali ARSLAN 44

"ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ"NİN AZƏRBAYCAN MİLLİ-ƏDƏBİ MƏFKURƏSİNƏ TƏSİRİ: DÜNƏN VƏ BU GÜN
Fil.ü.e.d. Elçin MEHRƏLİYEV 49

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU'DA "ERMENİ MESELESİ" (1914-1918) İLE İLGİLİ BİR ROMAN: BARBAROS BAYKARA'NIN NEFRET KÖPRÜSÜ (ŞİRZI)
Prof. Dr. Halil BAL 63

ANILARDA "SON ERMENİ" ROMANINDA "ERMENİ MESELESİ" VE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ
Doç. Dr. Yunus AYATA 66

ELİF ŞAFAK'IN "BABA VE PİÇ" ROMANINDA "ERMENİ MESELESİ"
Doç. Dr. Muharrem KAPLAN 84

ULU TÜRK YURDU GÖYÇƏ MAHALINDA DAŞNAKLARIN ƏHALİYƏ TƏCAVÜZÜ VƏ ƏDƏBİYYAT
Fil.ü.e.d. Almaz ÜLVİ (Binnətova) 101

YUSUF HİKMET BAYUR'UN 1950'DEN ÖNCE YAYIMLANAN ESERLERİNDE "ERMENİ SORUNU"
Doç. Dr. Barış ÖZDAL 110

QARABAĞ MÖVZULU ŞEİRLƏRİM, YAXUD DÖRD ŞEİRDƏN SƏTİRLƏR 140
Prof. Şahin FAZİL

TANZİMAT VE II. MEŞRUTİYET ROMANLARINDA ERMENİLER:
HANENİN DIŞINA DOĞRU 144
Yrd. Doç. Dr. Ömer SOLAK

ERMƏNİ OBRAZI AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ
("MƏSKUNLAŞMA" TARİXİ VƏ TİPOLOJİSİNƏ DAİR 154
Fil.ü.e.d. Tehran ƏLİŞANOĞLU

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA "ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ"
Fil.ü.f.d. Elnarə AKİMOVA 164

MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ERMƏNİ XİSLƏTİNİN
İFŞASI ("ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ" ƏDƏBİ-BƏDİİ MÜSTƏVİDƏ-
MÖVZUNUN TARİXİ, TƏŞƏKKÜLÜ VƏ TƏKAMÜLÜ) 178
Fil.ü.f.d. Qurban BAYRAMOV

ERMENİ KOMİTE VE PROPAGANDA FAALİYETLERİNİN
HATIRATLARDA YERİ 200
Araştırmacı Seçil ÖZDEMİR

ERMƏNİLƏR TARİX SƏHNƏSİNDƏ QALMALARI ÜÇÜN TÜRKLƏRƏ
BORCLUDURLAR 222
Prof. Qasım HACIYEV

ŞİFAHİ ƏDƏBİ NÜMUNƏLƏRDƏ ERMƏNİ ZÜLMÜNÜN İNİKASI 229
Dosent Məhsəti İSMAYIL

ROMAN JANRI ERMƏNİZMİN İÇ ÜZÜNÜN AÇILMASINDA
ƏLVERİŞLİ VASİTƏDİR 241
Fil.ü.f.d. Fazil Güney (Abbasov)

Xocalı "Xəcalət"i 245
Fil.ü.f.d. Məlahət BABAYEVA

ANILARDA SON ERMENİ ROMANINDA "ERMENİ MESELESİ" VE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. Yunus AYATA
Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Türkiye

Özet

Türklerle Ermeniler Anadolu'da asırlarca birlikte yaşamışlardır. Uzun yıllar içinde aralarında dostluk, komşuluk ve evlilik gibi çeşitli münasebetler oluşmuştur. Gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni komitecilerin Türk askerlerini arkadan vurması ve gerekse Millî Mücadele yıllarında –özellikle- misyonerlerle ve Batılı devletlerle işbirliği yapmaları Türk milleti üzerinde soğuk duş etkisi yaratmıştır. Aklıselim sahibi Ermeniler de Ermeni komitecilerin bu tavırlarından rahatsızdır. Ermeni meselesi ve Türk Ermeni ilişkileri yoğun olmamakla birlikte zaman zaman Türk romanında konu alınmaktadır. Bu meselenin son zamanlarda daha fazla dikkatlere sunulduğu görülmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi yıllarında Ermenilerin Türklere karşı tutumu, ihanetleri ve Türklerin bu ihanetlere karşı aldığı tavır Türk romanlarında yer bulmuştur. Son dönem yazarlarından Abdullah Ayata da hatıralardan faydalanarak kaleme aldığı *Anılarda Son Ermeni –Bir Hasret Öyküsü-* adlı romanında meselenin insani boyutuna dikkat çekmektedir. Adı geçen romanda tehcir sırasında başlayan ve 1970'li yıllara kadar devam eden İbiş Hoca ile Gazer Usta'nın aileleri arasındaki dostluk ilişkileri çerçevesinde Türklerle Ermeniler arasında asırlarca süren dostluk ve komşuluk hukukunun nasıl zedelendiği gözler önüne serilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Ermeni, Türk-Ermeni ilişkileri, tehcir, aşk

Armenian Issue and Relationship Between Turkish and Armenian in *Anılarda Son Ermeni*

Abstract

Turkish and Armenian people had lived together for ages. In those long years they have been friends, neighbors and married with each other. Turkish people surprised by Armenian rebels' stabbing themselves in the back and cooperating with -especially- missionaries and European Countries during the National Struggle Armenian with common sense also disturbed by rebels' these behaviors. Although not widely, Armenian issue and Turkish-Armenian relationship become topic of some novels. Lately, it seems this matter presented to people's attention more often. Especially during World War I and Turkish War of Independence; Armenian's attitude, betrayal to Turkish people and Turkish people's behavior to this betrayal are the topics of those novels. One of the recent authors, Abdullah Ayata; point out humanity side of the issue in his novel which based on reminiscences. In this novel demonstrated; how, few ages old Turkish-Armenian friendship brake by showing friendship between İbiş Hoca and Gazer Usta families.

Keywords: Turkish, Armenian, Turkish–Armenian, realitonship, deportation, love

Giriş

Türkler ve Ermeniler asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğunda birlikte yaşamışlardır. Bu süreç boyunca aralarında dostluk, komşuluk hatta akrabalık bağları oluşmuştur. Türkler, Ermenileri hep iyi bir usta, sanatkâr, komşu ve dost olarak görmüşlerdir. Birbirleri ile günlük yaşantıdan giyim tarzına kadar etkileşim içinde olmuşlardır. Neredeyse aradaki tek fark din olarak kalmıştır (Şahin 2008:199). XIX. Asra kadar da bu durum böyle devam etmiştir. Millet-i sadıka (sadık millet) olarak görülen ve imparatorluk içinde en yüksek hayat standardına sahip olan

Ermeniler, bu sebeple devlet kademelerinde önemli görevlere getirilmişlerdir. *"Osmanlı tarihi Ermenilerden 29 Paşa, 22 Bakan, 33 millletvekili, 7 Büyükelçi, 11 Başkonsolos ve Konsolos, 11 Üniversite öğretim üyesi ve 41 yüksek rütbeli memur kaydetmektedir."* (Bayzan 2006:176). Mavrogeni Paşa ([1817-1902] Doktor), Hagop Paşa Kazazyan ([1832-1891] Maliye ve Hazine-i Hassa Nazırlığı [1885-1891], Bedros Efendi Keresteciyan ([1840-1909] Maliye Nezareti Tercüme ve Harici Muhaberat Kalemi Müdürlüğü [1890-1909]), Nişan Efendi (Saray Tercümanı [?-?]) ve Kirkor Ağaton Efendi ([1823-1868] Postane Nazırlığı [1866-1868]) gibi isimler bunlardan bazılarıdır (Dabağyan 2005: 272-286; 291-293). Ayrıca çok sayıda Ermeni de milletvekili olmuştur.[15] Bu durum cumhuriyet hükümetleri zamanında da devam etmiştir.[16]

Fransız İhtilali (1789) sonrası başlayan rüzgâr XIX. yüzyılın başından itibaren biraz da misyonerlerin ve Batılı devletlerin de kaşımasıyla sadece Rumlar ve Yahudileri değil "millet-i sadıka" olarak görülen Ermenileri de etkilemeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu biraz dış müdahaleleri engellemek ve biraz da tebası olan Rum, Yahudi ve Ermenileri de rahatlatmak maksadıyla daha önce Tanzimat (1839) sonra da Islahat Fermanlarını (1856) ilan etmiştir. Ancak ne Batılı devletleri ne de içerideki gayrimüslim tebayı memnun edebilmiştir. Balkan Savaşlarından sonra da mesele neredeyse çözülemez hâle gelmiştir. Ermenilerin Türklerle ayrışmaya başlaması özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra imzalanan Ayestafanos ve Berlin Anlaşmalarından

15 Birinci Osmanlı Meclisi'nde; Rupen Yazıcıyan, Karayan, Mihran Den, Taniyel Karaciyan, Ohannes Ferdi, Maksutyan, Sabuh Manuk, Hamzas Ballaryan, Agop Şahinyan ile Mikail Altıtop; ikinci Osmanlı Meclisi'nde Bedros Hallacyan, Kirkor Zahrab, Agop Boyacıyan, Agop Babikyan, İstepan İspartaliyan, Karekin Pastırmacıyan, Nazaret Dağavaryan, Vartkes Serengülyan, Hamparsum Boyacıyan, Kegam Dergaratbeyan, Vahan Papazyan milletvekili olarak yer almışlardır (Onur 1999:37).

16 Bunlar; Berç Keresteciyan (Türker) Efendi ([1934-1942] Afyon Milletvekili), (Dabağyan 2005: 278-281), Münib Boya ([1923] Hakkari ve Van milletvekili), Dr. Andre Vahram ([1950-1954] İstanbul DP Milletvekili), Dr. Zakar Tarver ([1954-1957] İstanbul DP Milletvekili), Mığırdıç Şellefyan ([1957] İstanbul DP Milletvekili), Berç Sahak Turan ([1961-1964] İstanbul DP Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu Üyesi) ve Hermine Agavni Kallustyan (Millî Birlik Komitesi Üyesi)'dır (Ulu 2007:413-421; Şahin 2008:225).

sonra belirginleşmiş (Bayzan 2006:39; Şahin 2008:200); ilerleyen tarihlerde kurulan Armenak (1885), Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) Cemiyetlerinin faaliyetleriyle ve çıkan çeşitli isyanlarla aradaki bağ kopmaya başlamıştır (Türkdoğan 2006:367; Karaca 2008:76).

XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Ermeniler tarafından çeşitli isyanlar çıkarılmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşından istifade ederek Hınçak ve Taşnak örgütlerinin organizesiyle 1914'te Kayseri ve Zeytun (Kahramanmaraş-Süleymanlı)'da, 1915'te ise Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Elazığ, Trabzon, Ankara, Adana, Urfa, İzmit, Adapazarı, Bursa (Hüdavendigar), Antakya (Musa Dağı), İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep ve Sivas gibi pek çok yerde Ermeniler isyan çıkarıp, katliam yapmışlardır. (Şahin 2007:193) Ermenilerin bu ihaneti Türkler üzerinde soğuk duş etkisi yaratmış; sonucu her iki taraf için de acı olmuştur. Batılı devletlerin etkisinde kalan Ermeni komiteciler Birinci Dünya Savaşı sırasında başlayan ihanetlerini İstiklal Harbi sırasında da sürdürmüşler; daha önce komşuları olan Türklere akla hayale gelmeyecek zulümler yapmışlardır. Bu ihanetleri de karşılıksız kalmamıştır. Bunun bir ihanet olduğunun farkında olan aklıselim sahibi Ermeniler de yok değildir. Ancak iş artık çığırından çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri savaş ortamında Ermeni komitecilerle uğraşamayacağı için biraz da aklıselim sahibi Ermenileri korumak maksadıyla özellikle 15 Nisan 1915 tarihli Van isyanından sonra Kafkas ve İran cephesinin gerisini oluşturan Erzurum, Van ve Bitlis dolayları ile Sina cephesi gerisini oluşturan Mersin, İskenderun bölgesinde yer alan Ermenileri yine Osmanlı toprağı olan sakin bölgelere 27 Mayıs 1915 tarihinde *"Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-ı Muvakkat"* (Sefer zamanında Hükümetin İcraatına Karşı Gelen İçin Ordu Tarafından Alınacak Önlemler Hakkında Geçici Kanun) ile geçici olarak tehcir kararı almak zorunda kalmıştır. (Türkdoğan 2006:99; Şahin 2007:193) Kanun peyderpey özellikle doğrudan doğruya cephenin güvenliğini sarsacak bölgelerde uygulamaya konulmuştur. Ayrıca bütün

Ermenilerin yeri değiştirilmemiştir. (Şahin 2007:203; 204) Başlangıçta şehir ve kasabalardaki yaşamın, ekonomik ve sosyal hayatın etkilenmemesi için Urfa'da Germiş ve Birecik, Erzurum, Aydın, Trabzon, Edirne, Canik, Çanakkale, Adapazarı, Halep, Bolu, Kastamonu, Tekirdağ, Konya ve Afyonkarahisar gibi bazı bölgelerde yaşayan Ermeniler ile Katolik ve Protestan Ermeniler tehcir kapsamı dışında bırakılmıştır. (Şahin 2007:205) Ancak göç dışında bırakılanlardan zararlı faaliyetlere girenler de niteliğine bakılmadan sevk edilmiştir. (Şahin 2007:207)

Devlet tarafından alınan bütün tedbirlere rağmen istenmeyen ama her tehcir sırasında yaşanabilecek şeyler de olmuştur. Tehcir kararının alınmasının temel sebebi Türklerin millet-i sadıka olarak gördüğü Ermenilerdir. Bu sebeple bu kararı alanları suçlamak mümkün değildir. Ortada güvenlik endişesi vardır. Maksat öldürmek olsaydı ne masrafa ne de sıkıntıya gerek duyulurdu. Savaş ortamı geçtikten sonra Osmanlı Devleti'nin 22 Ekim 1918 tarihinde bu kararı değiştirmesi, gerekli tedbirler alınarak bütün Ermenilerin eski yerlerine geri dönmelerine izin vermesi ve ihmali görülenleri de cezalandırmış olması da maksadın güvenlik olduğunu ispatlamaktadır. Ancak daha sonra Ermeni komitecilerin İstiklal Harbi sırasında Fransızlarla işbirliği yaparak yine Türk ordusunu arkadan vurmuş ve önemli zayiatlara sebebiyet vermiş olmaları dikkate değerdir. Ortada bir haksızlık ve katliam varsa bu haksızlığa ve katliama uğrayan da Türklerdir.[17] Ermenilerin iddia ettiği 600 ve 800 bin, 1,5, 2 ve hatta 3 milyon rakamlarının gerçekle bir alakası yoktur (Bayzan 2006:210-211). Bu dönemdeki Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfusu toplamda 1,3 milyonu geçmemektedir (Türkdoğan 2006:80). İddia edilenin aksine pek çok Türk, Ermeniler tarafından katledilmiştir.[18] Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra

17 Ermeni Gönüllü Birlikleri tarafından Şubat 1915'e kadar 32 bin, Ermeni komiteleri tarafından 1915 yılında 102 bin Müslüman katledilmiştir (Özdemir 2009:59-60).

18 1914-1921 tarihleri arasında Vilâyât-ı Sitte'de ölen Müslüman sayısı Ermenilerden fazladır. Bu dönemde resmi rakamlara göre 518.105, gayr-ı resmi rakamlara göre Vilâyât-ı Sitte olarak bilinen Van'da 194.167, Bitlis'te 169.748, Erzurum'da 248.695, Diyarbakır'da 158.043, Mamüratü'l-

bu mesele neredeyse hiç olmamış gibi kabul edilerek Türklerle Ermenilerin birlikte yaşamaları arzu edilmiştir. Fakat bu mesele Batılı devletler tarafından kaşınmaya devam etmiş; zaman zaman istenmeyen olaylar çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti dışişleri çalışanlarına 27 Ocak 1973-4 Temmuz 1994 tarihleri arasında ASALA tarafından 17 ülkede 27 saldırı düzenlenmiş ve bu saldırılarda toplam 34 Türk Dışişleri görevlisi ve 17 sivil katledilmiştir (Özdemir 2008).

Buraya kadar ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere Ermeni meselesi tarihî bir temele dayanmamaktadır. Misyonerlerin ve Batılı devletlerin kışkırtması sonucu ortaya çıkan suni bir sorundur.

1. Türk Romanında Ermeni Meselesi:

Türk romanının başlangıcından günümüze kadar Ermeniler, romanların şahıs kadrosunda zaman zaman yer almışlardır. *Jönler* (Bekir Fahri), *Jön Türk* ve *Müşahedat* (Ahmet Mithat), *Bir Kadının Hayatı* (Mehmet Celal), *Şıpsevdi*, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* ve *Tesadüf* (Hüseyin Rahmi), *Hizmetçi Belası* (A. Rıfkı), *Yorgun Savaşçı*, *Büyük Mal* (Kemal Tahir), *Küçük Ağa* (Tarık Buğra), *Kanlı Topraklar* (Orhan Kemal), *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (Yaşar Kemal), *Haçin* (Zebercet Coşkun), *Figan* (Ahmet Günbay Yıldız), *Baba ve Piç* (Elif Şafak), *Nar Ağacı* (Nazan Bekiroğlu) bu romanlardan bazılarıdır (Gökçek 2006; Solak 2008; Belge 2013). Bu romanların çoğunda da Ermeniler, bir hasım kahraman olarak ele alınmamıştır. Türk romancıları çoğunlukla Ermenilere ve Ermeni meselesine insani boyutuyla yaklaşmışlardır. Genelde asırlarca birlikte yaşamanın verdiği çerçevede dostluk, komşuluk, zanaatkârlık ilişkisi boyutunda Ermeni meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri değerlendirilmiştir. Hatta ihanete uğramak ve bu sebeple Ermenilerin tehcir edilmesi gibi meseleler Türk romanında yeterince konu edilmemiştir.

Aziz'de 89.310 ve Sivas'ta 180.413 olmak üzere bir milyondan fazla Müslüman, Ermeniler tarafından katledilmiştir (Sarınay 2007:125-126).

2. Anılarda Son Ermeni -Bir Hasret Öyküsü-[19]:

Ermeni meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri yeterince olmamakla birlikte son zamanlarda Türk romancıları tarafından daha fazla konu edilmektedir. Bu romancılardan biri de günümüz yazarlarından Abdullah Ayata (d.1958)'dır. Abdullah Ayata, bugüne kadar *Anılarda Son Ermeni –Bir Hasret Öyküsü-* (2004), *Kartallar Kafese Sığmaz* (2006) *Horkut*, (2008), *Keşke O Deli Ben Olsaydım* (2009) romanlarını kaleme almış ve öykülerini de *Küçük Dağların Gölgeleri* (2013) adıyla bir kitapta toplamıştır. Ayrıca *Torosların Cinleri* ve *Muhbir Mehmet* isimli romanları da yayına hazırdır.

Ayata, *Anılarda Son Ermeni* romanıyla 2007 Aydınlar Ocağı ve 2008 yılında Türkiye Yazarlar Birliği "Yılın Yazarı", 2009 yılında Frankfurt Kitap Fuarında "Yılın Türk Yazarı", *Kartallar Kafese Sığmaz* isimli romanıyla 2010 Antalya Yazarlar Birliği ve *Horkut* isimli romanıyla YÖR-TÜRK Vakfı, 2011 yılında Kristal Erciyes Yılın Yazarı ödülünü ve 2009 yılında "Türkiye Okuyor" kampanyasında Hayrunnisa Gül Plaketi'ni almıştır.[20]

Abdullah Ayata, 16.04.2009'da yapılan bir telefon görüşmesinde, kendisini *Anılarda Son Ermeni* isimli bir roman yazmaya iten sebebin Kayseri Erciyes Üniversitesi'ndeki İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde görevli bir Rus öğretim üyesi olduğunu, bu öğretim üyesinin Oxford Yayınlarından öğrencilerine çevirisini yapmaları için getirdiği Ermenilerle ilgili bir kitapta 1900'lü yıllarda yaşanan Ermeni olaylarının yanlış aksettirildiğini görünce, kendi atalarının da şahit olduğu olayların gerçek yüzünü anlatmak maksadıyla bu romanı kaleme aldığını belirtmiştir. Aynı görüşmede yazar, eserini gerçek olaylardan yola çıkarak kurguladığını, toplumsal endişelerden dolayı şahısların isimlerini değiştirdiğini; eserde bahsi geçen ve eserin

19 Bu çalışmada eserin: "Abdullah Ayata, *Anılarda Son Ermeni -Bir Hasretin Öyküsü-*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006" künyeli baskısı kullanılmıştır.

20 (http://www.sihbarak.biz/abdullah-ayata-ile-soylesi.html)

kahramanlarından Mehmet'in, Abdullah Ayata'nın babası, İbiş Hoca'nın ise dedesi olduğunu ifade etmiştir.[21]

İlk baskısı Ekim 2004 tarihinde yapılan *Anılarda Son Ermeni* romanı Gazer isimli bir Ermeni'nin tehcir sırasında yaşadıklarını ve sonrasında İbiş Hoca ve Gazer Usta'nın ailesi arasında başlayan dostluğu konu almaktadır. 1910'lu yıllardan başlayan romanın olay örgüsü 1970'li yıllara değin sürmektedir. Eserin mekânı çoğunlukla Kayseri'nin Tomarza ilçesinin Şıhbarak köyüdür.

Dört bölümden oluşan *Anılarda Son Ermeni* romanı bir çerçeve hikâye içindeki iç hikâyeden oluşmaktadır. Günümüzde başlayan roman geriye dönüşlerle zaman genişliği kazanmaktadır.

Romanın başında İnşaat Mühendisi Nurettin Bey, oğlu Alper'e elinde çevirdiği topacın kıymetinin ne olduğunu göstermek için ona anılarını anlatmaya başlar ve böylece 1910'lu yıllara geriye dönüş yaşanır. Yazar, bunu yaparak romanın anlatıcısını kendisinden uzaklaştırır.

Romanın ilk bölümünde 1915 Tehcir Kanunu öncesi, Kirkor Efendi'nin arazisinin İbiş Hoca tarafından değerinde satın alınması, Horimsi ile Veli'nin aşkı ve evliliği, Ermeni marangoz ustası Gazer'in hastalanarak göç kafilesinden ayrılmak zorunda kalması ve onun Şıhbarak köylüleri ile kurduğu yakın dostluk ile Türk köylülerin onu sahiplenişinin hikâyesi anlatılmaktadır.

İkinci bölümde Şıhbarak köylülerinin Millî Mücadele'ye hazırlıkları ve Develi yöresinin Fransızlar tarafından işgali üzerine Kayseri'de Kuvâ-yı Milliye hareketini başlatan Avşar Duran Bey'in ve Şıhbarak köylülerinin Fransızlara karşı yürüttükleri mücadeleler anlatılır. Bu bölümde İbiş Hoca'nın oğlu Mehmet ve Gazer Usta'nın oğlu Arsin mektuplaşmaya başlarlar. Ayrıca, Milli Mücadele'nin bitişiyle yeni kurulan Türk devletinin güçlenmesi için Şıhbarak köylülerinin ve özellikle İbiş Hoca'nın gayretleri de bu bölümde dikkatlere sunulur.

---

21 16.04.2009 tarihli telefon görüşmesi.

Romanın üçüncü bölümü 1930'lu yıllar Türkiye'sinde geçmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve uzun yıllar savaşlarla boğuşan Türkler, ilk kez savaşın olmadığı bir refah ortamına kavuşmuştur. Gazer Usta'nın oğlu Arsin ile İbiş Hoca'nın oğlu Mehmet 1916 yılındaki birkaç günlük dostluklarını mektuplar vasıtasıyla devam ettirmektedirler. İbiş Hoca 1936 yılında Adana'da, doğduğu topraklarda vefat etmiş; 1942 yılında iki yıl sürecek olan kıtlık başlamıştır. Kıtlık 1944 yılında sona ermiş; aynı yıl Arsin de ailesinin göç ettiği topraklara, Tomarza'ya, gelmiştir. Arsin yirmi sekiz yıl önce ayrıldığı vatan toprağını ziyaret ettikten sonra kadim dostu Mehmet ile bir araya gelerek onunla hasret gidermiş; geri döndükten kısa bir süre sonra ise Beyrut'ta iç karışıklık çıkmış ve Arsin ailesiyle birlikte Fransa'nın Marsilya şehrine göç etmiştir. Aradan uzun yıllar geçmiş ve 1968 yılına gelinmiştir. Mehmet'in çocukları büyümüş işleri yavaş yavaş onlar devralmaya başlamış; Arsin de Fransa'da kendisine ve ailesine yeni bir hayat kurmuştur.

Romanın dördüncü bölümünde babalarının nasihatlerine uyarak Arsin ve Mehmet'in mektuplar vasıtasıyla dostluklarını devam ettirmesi konu edilir. Arsin Fransa'ya yerleşmiş çoluk çocuğa karışıp bir fabrikatör olmuş ve yanında Türk işçiler çalıştırmaya başlar. O, Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türklerle içli dışlı olmaması konusunda yaptığı tehditlere boyun eğmez ve 1974 yılında Fransa'da ASALA tarafından öldürülür. Arsin'in ölürken elinde sıkıca tuttuğu cüzdanın içindeki kâğıt ailesinin dikkatini çeker. Cüzdanda Arsin'in Tomarza'daki çocukluk günlerine olan özleminin anlatıldığı bir şiir vardır.

Roman, otobiyografik unsurlar içermektedir. Yazar, kendi doğup büyüdüğü topraklarda yaşanmış olan hikâyelerden yola çıkarak kurmaca metni oluşturmuştur. Bu metni oluştururken ayrıca Ermeniler ile ilgili kapsamlı bir araştırma yaptığını da kendisiyle yapılan bir söyleşide ifade etmektedir.[22] Eserin tehcir sırasında yaşanmış

22 http://sozgezgini.blogspot.com.tr/2012/12/soylesi-abdullah-ayata.html

olaylardan ve o günlerin yakından gözlemcisi olmuş kişilerin hatıralarından yola çıkılarak Ermeni meselesini ve Türk Ermeni ilişkilerini konu alması onu dikkate değer kılmaktadır.

3. Romandaki Ermeni Şahıslar:

Romandaki Ermeni şahısları, aklıselim sahibi ve aklıselim sahibi olmayan olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz.

3.1. Aklıselim Sahibi Olan Ermeniler:

Romandaki aklıselim sahibi Ermeniler; Zadik, Arsin, Rahip Ornik, Gazer Usta, Arsin, Horimsi, Arman, Setra, Zena, Kirkor Efendi ve Alis'tir. Bu isimler, Ermeni komitecilerin ve ASALA terör örgütünün yanında yer almazlar. Ekmek tuz hakkına riayet ederler. Hatta Zadik, Millî Mücadele sırasında Türklerle birlikte Fransızlara karşı mücadele eder; Arsin ise Türk işçilerini işten çıkarmasını ve Türklerle yakın ilişki kurmamasını isteyen ASALA terör örgütü militanlarına karşı durur. Her ikisi de bu uğurda ölür.

Tomarza'daki Ermeni manastırında rahiplik yapan, İbiş Hoca'nın yakın dostu aklıselim sahibi olan Rahip Ornik, Ermenilerle Türklerin birbirine düşman olmasını engellemeye çalışır. Rahip Ornik'in Kirkit Yaylası'nda düzenlenen şenlikte dillendirdiği şu sözler onun karakteri hakkında ipuçları verir.

"Bura bizim de vatanımız, en az biz de sizin gibi sevoor, korumak, yüceltmek istoruz. Ama bizi bize düşürdüler. Lanet olsun aramıza nifak girdirenlere, Allah kahretsin müsebbiblerini!" (s.16).

Romandaki olumlu tiplerden biri de Gazer Usta'dır. Gazer Usta iki aile arasında, hatta iki millet arasında, dostluğun devam etmesini sağlayan kişidir. Romanda 1916 yılında Beyrut'a giden kırk iki kişilik Ermeni göç kafilesindeyken hastalanarak beş altı ay Şıhbarak köyünde misafir olarak kalan Marangoz Gazer Usta, *"Kırk beş yaşlarında, orta boylu, zayıf, saçları hafif ağarmış"* (s.99) olarak tarif edilir. Köylülerle yakınlık kuran Gazer Usta, maharetli bir marangozdur ve köylülerin kendisine gösterdiği misafirperverliğe onlara yardım ederek karşılık verir. O, ölmeden önce oğlu Arsin'e Şıhbaraklılar ile irtibatı

koparmamasını vasiyet ederek iki millet arasındaki dostluğun devam etmesine katkı sağlar.

Gorki Efendi'nin dul kalmış kızı Horimsi, Veli'ye âşık olup ona kaçmıştır. Bu olay iki toplum arasında problem hâline gelmeden İbiş Hoca'nın akılcı manevralarıyla çözülmüştür. O, Müslüman olduktan sonra Hatice ismini alarak Veli ile evlenir. Romanda Horimsi ve Veli aşkı vasıtasıyla asırlarca süren Türk Ermeni ilişkilerinin geldiği noktaya işaret edilmek istenmiştir. Horimsi'nin Türkler tarafından kabul görmesi ve onun da Türklere uyum sağlaması aradaki bağların aslında ne kadar sağlam olduğunu göstermek için romana yerleştirilmiş gibidir.

Gazer Usta'nın oğlu Arsin, romanda üzerinde durulan en önemli kişidir. 1944 yılında Kayseri'ye gelerek doğduğu toprakları gezmiş, hasret gidermiştir. Beyrut'ta dayısının kurduğu işi büyütmüş, 1960'lı yıllarda çıkan olaylar nedeniyle Fransa'ya göç ederek orada kendisine bir fabrika kurmuştur. Mehmet ile kurduğu birkaç günlük arkadaşlığı hiç unutmamış ve bir ömür boyu onunla arkadaşlığını mektuplar vasıtasıyla sürdürmüştür. 1974'te ASALA militanları tarafından Türkleri sevdiği ve kendilerine haraç vermediği için Marsilya'da öldürüldüğünde altmış beş yaşındadır.

Arsin'in eşi Zena, küçük oğlu Arman ve büyük oğlu Setra ile Kirkor Efendi ve Alis ise romanda teferruatıyla bahsedilmeyen sadece Türk dostu olduğunu öğrendiğimiz kişilerdir.

3.2. Aklıselim Sahibi Olmayan Ermeniler:

Anılarda Son Ermeni romanında aklıselim sahibi olmayan Ermenilere pek yer verilmez. Bu bağlamda ismi zikredilen şahıs, ASALA militanı Digor Denizciyan ve yanındakilerdir. Arsin'in yanına haraç istemek ve onu tehdit etmek için gelen Digor Denizciyan'la birlikte bulunan Ermeni militanlar ve Millî Mücadele yıllarında Fransızlarla işbirliği yapan Ermeni komiteciler ise olumsuz tipler olmakla birlikte romanda bu kişilerden teferruatıyla bahsedilmez. İsimlerinden bahsedilmeyen bu kişilerin kim olduklarını öğrenemez; sadece varlıklarından haberdar oluruz. Bu durum, roman tekniği açısından

kusurlu olmakla birlikte yazarın güttüğü amaçla ilgilidir. Yazar, aradaki uçurumu açmaya değil kapatmaya çalışıyor gibidir. Ayrıca romanda isimleri zikredilen Horimsi'nin babası Gorki ve annesi Lora da kızlarının bir Türk'le evlenerek Müslüman olması üzerine utançlarından dolayı Tomarza'dan ayrılarak İstanbul'a yerleştikleri için olumsuz şahıslar arasında sayılabilirler.

4. Ermeni Meselesi ve Türk Ermeni İlişkileri:

Romanın asıl teması Ermeni meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileridir. Roman, bir bakıma Türk ve Ermeni ilişkilerinin 1910'lu yıllardan sonra nasıl bir hâl aldığının ve ne tür oyunlara kurban gittiğinin panoramasını çizer.

4.1. İbiş Hoca ve Kirkor Efendi İlişkisi:

Romanın hemen başında Türkler ve Ermeniler arasındaki dengeyi koruyan ve sürtüşmeleri önlemeye çalışan aklıselim sahibi aydın bir din adamı olan İbiş Hoca vasıtasıyla Türk ve Ermeni ilişkileri gözler önüne serilmiştir. Türkler arasında saygı gördüğü kadar Ermeniler tarafından da sayılıp sevilen İbiş Hoca, Kirkor Efendi'nin satılığa çıkardığı Kirkit Yaylası'nı daha ucuza satın alabilecekken değerinde satın alması bir mesaj niteliğindedir. Ayrıca yaylanın devir teslim töreni sırasında verilen şölende Ermeniler ile Türklerin bir arada kardeşçe yaşamaları için her iki tarafın da dış ve iç tehlikelere karşı dikkatli olması gerektiği mesajları verilmiştir.

Rahip Ornik de İbiş Hoca ile aynı görüşlere sahiptir ve mevcut durumdan şikâyetçidir. O, Kirkor Efendi'nin arazisinin İbiş Hoca'ya devri sırasında Ermeni grupların Osmanlı Devleti'nin müşkülatlı durumundan istifade ederek isyan etmesinden rahatsız olduğunu ifade eder. *"Aynı topraklarda yaşayan insanlar arasında ikilik, kin ve nefret duyguları"*nın başlamasından rahatsızlığını dile getirir. Rahip Ornik, sözlerini *"Şimdilik bu çetelerle fazla ilgisi olmayan Ermeni halkımızı temsilen sizden birlik ve beraberliği bozmamamızı, vatan savunmamızda tek yürek, tek bilek gibi mücadele etmemizi bekliyorum"* (s.15) diye sonlandırır. Böylelikle

aklıselim sahibi Ermenilerin Anadolu'yu Türkler gibi vatan olarak gördükleri Rahip Ornik tarafından ifade edilir.

4.2. Ermeni Kızı Horimsi ile Türk Genci Veli'nin Aşkları ve Evlilikleri:

Romanda Horimsi ile Veli arasında evlilikle sonuçlanan bir aşk hikâyesi de anlatılmaktadır. Bu aşka Ermenilerden ve Türklerden karşı çıkanlar olmasına rağmen bu mesele her iki taraftan aklıselim sahibi insanlar devreye girince tatlıya bağlanmıştır. İbiş Hoca'nın güvenilirliği ortalığın yatışmasını sağlamış, olası bir sürtüşmeyi engellemiştir. Romanda bu aşk ve evlilik hikâyesi ile Türkler ve Ermeniler arasında kız alış verişi olduğuna vurgu yapılarak iki milletin yüzyıllar boyunca ne kadar içli dışlı olduğu gösterilmiş; Anadolu Ermenilerinin Anadolu'nun bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

4.3.Türkler ve Ermeniler Arasındaki Dostluk ve Yardımlaşma:

Romanda Türkler ile Ermeniler arasındaki dostluk ve yardımlaşmaya da dikkat çekilir. Bu durum Gazer Usta ve Değirmenci Zadik vasıtasıyla verilmeye çalışılır.

4.3.1. Gazer Usta ile Köylüler Arasındaki İlişki:

Romanın başında tehcir sırasında hastalanarak Şıhbarak köyünde mecburen kalan Marangoz Gazer Usta ile köylüler arasında gelişen güzel diyalog dikkatlere sunulur. Bu diyalog, romanın sonuna kadar Gazer Usta ve ailesi ile İbiş Hoca ve ailesi arasında devam eder. Romanda bu diyalog vasıtasıyla Anadolu Ermenileri ile Türkler arasındaki bağa dikkat çekilmektedir.

4.3.2. Değirmenci Zadik ile Köylüler Arasındaki İlişki:

Tehcir sırasında bazı Ermeniler vasıflarından dolayı bu kanuna tabi tutulmamıştır. Bunlardan birisi de Değirmenci Zadik'tir. Şıhbaraklılar ile yakın dostluklar kuran, onların sohbetlerine katılan ve onlardan biri gibi yaşayan Değirmenci Zadik'in Ermeni cemaati ile arası iyi değildir. Değirmenci Zadik, Millî Mücadele yıllarında İbiş Hoca ve köyün diğer mensuplarıyla dostluğunu pekiştirmiş, Fransızların

Kayseri'de köyleri işgal etmesi üzerine o da vatanını savunmuş ve bu uğurda ölmüştür.

Yazar, gerek Gazer Usta gerekse Değirmenci Zadik vasıtasıyla Türkler ve Ermeniler arasındaki sıkı dostluktan bahsederken yüzlerce yıldır Türkler ve Ermenilerin omuz omuza yaşadıklarını, vatanlarını birlikte savunduklarını ifade eder. Anadolu topraklarının Türklerin yurdu olduğu kadar Anadolu Ermenilerinin de yurdu olduğuna vurgu yapar. Yazar, bu kısımda bir bakıma birbirine yakın bu iki milletin arasındaki kuvvetli ilişkiye dikkat çekmekle kalmaz aynı zamanda bu iki milletin birbirine nasıl düşman edildiklerini de göstermek ister.

4.4. Mehmet ve Arsin'in Mektuplaşmaları:

Ermeni ve Türk ilişkileri romanın ilerleyen kısımlarında Mehmet ve Arsin'in mektuplaşmalarıyla devam eder. Fransa'ya göç eden Arsin Mehmet'e mektuplar gönderir ve onu yanına davet eder. Hatta uçak biletini bile gönderir. Mehmet, bu davet üzerine Fransa'ya gitmeye karar verir; ancak bu ziyaret, Arsin'in ASALA tarafından tehdit edilmesi ve daha sonra da öldürülmesi üzerine gerçekleşmez. Bir Türk dostu olan ve fabrikasında Türk işçileri çalıştıran Arsin'in bu durumu ASALA militanlarının dikkatini çekmektedir. Militanlar, haraç vermeyen ve Türk işçilerini yanında çalıştırmaya devam eden Arsin'i öldürürler. Böylelikle hem mektuplaşma hem de aradaki son bağ kopar.

4.5. Ermeni Terör Örgütü ASALA:

Romanın son bölümünde verilmek istenen mesaj özetlenmektedir. Bu bölümde Arsin, yanında çalıştırdığı Türk işçileri işten çıkarması konusunda kendisini tehdit eden ve haraca bağlamak isteyen ASALA militanı dört Ermeni gencine Türkler ile Ermeniler arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlatır:

"Yeryüzünde hiçbir millet tamamen iyi, tamamen kötü, tamamen suçlu, tamamen mazlum olamaz. Her milletin iyisi de vardır, kötüsü de. Sizler de Ermeni milletinin kötülerisiniz. (...) *Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı İmparatorluğu diye bir devlet vardı. Onun hakkında bilgisi olan var mı?* (...) *Türkler tarafından kurulmuştu.* (...) *Devlet*

yönetiminde Ermeni, Rum, Arap, Acem, Yahudi ayırt etmeden görev vermişlerdir. Hatta dünyanın hiçbir yerinde barınamayan Yahudilere sınırlarını açarak, ülke ticaretlerinin büyük bir kısmını teslim etmişler, dünyaya adalet dağıtmışlardır. (...) Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Ermeniler çok mutlu ve hayatlarından memnundular. Zira birçoğu esnaf ve sanatkârdı. Rahatça çalışırlardı ve gelirleri yüksekti. Çoğu zengindi. Ayrıca devlet yönetiminde Ermeni asıllı birçok bürokrat vardı. En iyi doktorlar Ermenilerdi. Köylerde, kasabalarda, kentlerde iç içe yaşanırdı. Komşuluk ilişkileri de dayanışma da çok iyiydi. Sınırları gittikçe genişleyen, dünyanın en güçlü ve adil devleti olan Osmanlı'nın varlıklarını, menfaatlerini tehdit ettiğini gören sömürgeci, asılları köle, emek taciri olan bazı devlet ve milletler korktular. Savaşarak da bir şey elde edemeyeceklerini anladılar. Osmanlı'nın içinde bulunan her milleti ayrı aldattılar. Herkes bir taraftan ayaklandı. Koca Devlet-i Ali Osmanî kıyısından, köşesinden parçalanmaya başladı. (...) Ortada katliam falan yok. Ermenilere soracak olursan çoğunluğu sizin gibi Türkler tarafından soykırıma uğradıklarını, Türklere sorarsan tam aksine birçoğu Anadolu'da, Ermenilerin devletin son zamanlarındaki zayıflığından yararlanarak kendilerini katlettiğini söylemekte, üstelik iddialarını belgelerle ispat etmekte. Ermenilerde de benzeri belgeler bulunmakta. (...) İki taraftan da ölenler olmuştur. 'Büyük Ermenistan' ütopyası ile kandırılan zamanın sizler gibi bazı Ermeni gençleri, gizli örgütler kurarak özellikle Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde Türk köylerine saldırmışlar; bazı insanları öldürmüşler, bunu duyan başka muhitlerdeki Türkler de tepki göstermişlerdir. (...) Lütfen akıllı ve mantıklı olun. Durup dururken koca bir devlet 'Sâdık-ül Tebaa' sadık vatandaşlarım diye adlandırdığı bir ulusu yok etmek istemez. Eğer ortada bir suç varsa o suçun cezası verilir. Bu her yerde, her ülkede böyledir. (...) Gerçek bir tanedir. İki ayrı gerçek olmaz. Araştırıp doğru olanı bulmak gerekir. (...) Sizler gerçek arıyorsanız, şimdiki Ermenistan'a gidip gezin. Tabi Ruslardan izin alabilirseniz. Osmanlı'nın son zamanlarında Ruslar tarafından 'Bağımsız Devlet' vaadi ile aldatılan ve yanlarında yer alan

Ermenilerin şimdiki ülkelerine bakın. Özgürler mi? Hayır! Rus baskısı altında sınırlarından dışarı çıkamıyorlar. Açlıkla, sefaletle mücadele ediyorlar. Seslerini duyabiliyor, sağlıklı haberlerini alabiliyor musunuz? Niye onların dertleri ile ilgilenmiyorsunuz, yoksa onlar bizim milletimizden değil mi?

Oysa yeni Türk Devleti'nde, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Ermeniler, onlar nasıl yaşıyorlar?... Çoğunluğu İstanbul'da, eskiden olduğu gibi tüccar, esnaf, fabrikatör, meslek sahibi insanlar. Çoğunluğu elit tabaka. Hayatından memnun olmayan, inancını yaşayamayan, ticaretini yapamayan var mı? Orada ne arıyorlar? Hani size göre zorla göç ettirilmişlerdi. İstanbul gibi, Türkiye'nin ve dünyanın en güzel şehrinde, neden kalmalarına izin verilmişti?" (s.299-303)

Yukarıdaki satırlar Ermeni meselesine ve Türk Ermeni ilişkilerine yazarın bakışını ortaya koymaktadır. Yazar, Gazer Usta'nın oğlu Arsin'i yansıtıcı bilinç olarak kullanarak bu mesele hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir. Bu satırlarda ASALA'nın Ermeni gençlerinin beynini yıkayarak Türklere karşı kışkırttığı vurgulanmakta; Ermeni gençlerinin tarih bilinci olmadığı ve Türkleri hiç tanımadıkları için bu tuzağa düştükleri gözler önüne serilmekte; Ermeniler ve Türkler arasındaki ilişkinin kasıtlı olarak bozulmaya çalışıldığına dikkat çekilmektedir.

Sonuç: Sonuç olarak; Türk edebiyatında Ermeni meselesinin ve Türk Ermeni ilişkilerinin yeterince işlenmediği söylenebilir. Bu, ister istemez Türk tezini zayıf düşürmektedir. Bu açıdan yazarlarımızın Türk tezini ortaya koyan, Ermeni meselesini ve Türk Ermeni ilişkilerini işleyen eserler vermesi elzemdir. *Anılarda Son Ermeni* adlı romanının bu amaca hizmet ettiği söylenebilir. Yazar, vermek istediği mesajı farklı şahısları yansıtıcı bilinç olarak kullanarak okurların dikkatine sunmaktadır. Roman, yabancıların oyununa gelen bazı Ermenilerin Türklere ihanet ettiği, ancak aklıselim sahibi Ermenilerin bu duruma karşı çıktığı tezi üzerine bina edilmiştir. Romanın dokusuna tezin yeterince yerleştirilememesi sebebiyle çeşitli aksamalar yaşanmaktadır. Bununla birlikte eser, Türklerle Anadolu Ermenileri

arasındaki yüzyıllardır süren ilişkiye, dostluğa, arkadaşlığa, akrabalığa, kültürel yakınlığa dikkat çekmesi bakımından kayda değerdir.

KAYNAKLAR

Ayata 2006 : Abdullah Ayata, *Anılarda Son Ermeni –Bir Hasret Öyküsü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006

Bayzan 2006 : Ali Rıza Bayzan, *Misyonerlerin Soykırım Oyunu – Ermeni/Rum-Pontus ve Süryani Nasturi Gailesi-*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2006

Belge 2013 : Murat Belge, *Edebiyatta Ermeniler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

Dabağyan : Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul:2005

Gökçek 2006 : Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

http://sozgezgini.blogspot.com.tr/2012/12/soylesi-abdullah-ayata.html

http://www.sihbarak.biz/abdullah-ayata-ile-soylesi.html

Karaca 2008 : Taha Niyazi Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2008

Onur 1999 : Hüdavendigar Onur, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 1999.

Özdemir 2008 : Hikmet Özdemir, *Ermeni İddiaları Karşısında Türkiye'nin Birikimi*, TBMM Basımevi, Ankara, 2008.

Özdemir 2009 : Hikmet Özdemir, "Tehcir ve Takip Eden Olaylar", *Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri (E. Büyükelçi Gündüz Aktan Anısına Düzenlenen Panel [17.01.2009])*, Türk Japon Vakfı Yayınları, Ankara, 2009

Sarınay 2007 : Yusuf Sarınay, "24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul'da Tutuklanan Ermeni Komitecileri", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* (Editörler: Bülent Bakar,

Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2007

Solak 2008 : Ömer Solak *Romanda Öteki Ötekinin Romanı [Osmanlı Romanında Yabancılar ve Azınlıklar (1896-1914)]*, Tablet Yayınları, Konya, 2008

Şahin 2007 : Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2007

Şahin 2008 : Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749)*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2007

Türkdoğan 2006 : *Berna Türkdoğan, 1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2006

Ulu 2007 : Cafer Ulu, "Cumhuriyet Türkiyesinde Siyaset ve Parlamentoda Ermeniler", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* (Editörler: Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2007